

2.4 Morfosyntaktické vymezení větných členů a slovních druhů

Předpokladem pro formální paradigma je paradigma kategoriální. To jsme v oddílu 2.0 definovali jako strukturovaný soubor gramatických sémat, jež se mohou vzájemně obměňovat ve spojení s jakýmkoliv lexikálním sématem z jisté morfosyntaktické třídy. Co jsou ony morfosyntaktické třídy? Způsob, jímž v této teorii rozřídíme lexikální jednotky na «slovní druhy». Princip je čistě formální: sdružujeme lexikální jednotky, jež jsou morfologicky disponovány pro jistou syntaktickou roli, tedy pro jednotlivé «větné členy». V našem výkladu zavádíme slovní druhy i větné členy postupně a souběžně.

2.4.1 Záměr, jež jsme právě vyslovili, musíme upřesnit. Nejdříve připomeňme, že obojí třídění, na slovní druhy i na větné členy, postihuje lexikální jednotky, ne však všechny takové, jaké nacházíme ve slovníku: lexikální je pro nás pouze pojmenovávací jednotka plnovznamová, schopná samostatně vstupovat do větných vztahů. Obojí třídění lze navíc z jednotek lexikálních, jež jsou vymezeny systémovou minimálností, rozšířit na obecné jednotky pojmenovávací, jež samy mohou mít složitou vnitřní strukturu, obsahující mnoho lexikálních jednotek. Při tomto rozšíření se zásadně uplatňuje SUBSTITUCE uchovávací morfosyntaktické větné vztahy.

Nepřekvapí, že morfosyntaktickou třídou, slovním druhem, bude například «substantívum». Již při rozboru pojmenovávacích jednotek jsme upozornili na skutečnost (část 2.1.1, pozn. 5), že v české větě *Jeho notorickému «Hele, kámo, půjč mi stovku, já ti ji fakt vrátím» už nikdo z nás nevěnoval pozornost* vystupuje citovaný výrok jako substantívum ve zcela konkrétním pádu, daném rekcí slovesa *věnovat*, a že toto substantívum lze rozvíjet přívlastkem, zde *jeho notorickému*, přičemž se jasně projevují i kategorie čísla a rodu. Citovaný výrok «*Hele, kámo, půjč mi stovku, já ti ji fakt vrátím*» je substantívem proto, že jej lze v této větě substituovat lexikálními jednotkami, u jakých morfologickou dispozicí pro syntaktické role předvedeme snáze, cf. *Jeho notorickému škemrání už nikdo z nás nevěnoval pozornost*. Stejnou cestou dokážeme, že citovaný výrok je větným členem «předmět».

2.4.2 Větný člen definujeme rekurentně:

- 1° Lexikální jednotka zapojená do vztahů větné závislosti je větný člen.
- 2° Větný člen rozvíjený ve větě vztahem závislosti je větný člen.
- 3° Větný člen rozšířený ve větě vztahem koordinace je větný člen.
- 4° Jazykový výraz nahrazující ve větě kterýkoliv její větný člen, zachovávaje přitom závislostní vztahy výchozí věty, je větný člen.
- 5° Nic není větný člen, než co vzniklo konečným počtem kroků 1° až 4°.

Druhy větných členů upřesníme vzápětí. Jistě můžeme očekávat, že větným členem bude například «podmět». V poznámce 4 části 2.1.1 jsme upozorňovali, že různě složité podměty mohou všechny rovnocenně vystupovat jako pojmenovávací jednotky.

Upřesníme, že v příkladech tam uváděných je lexikální jednotka *kamarádi* ve větě *Kamarádi jeli na vodu* větným členem ve smyslu bodu 1°, výraz *Jirkovi kamarádi* ve větě *Jirkovi kamarádi jeli na vodu* je větným členem ve smyslu bodu 2°, výraz *Jirka a jeho kamarádi* ve větě *Jirka a jeho kamarádi jeli na vodu* je větným členem ve smyslu bodu 3°. Větný člen ve smyslu bodu 4°, trochu jiný než přímý citát rozebíraný výše (2.4.1), nám doloží třeba věta *Že Jirka a jeho kamarádi odjeli na vodu*,

aniž doma o tom řekli, všechny rodiče velice rozzlobilo, kde výraz Jirka a jeho kamarádi odjeli na vodu, aniž doma o tom řekli substituuje větný člen jako jejich jednání, cf. *Jich jednání všechny rodiče velice rozzlobilo.*

Čím se vůbec liší větný člen od pojmenovávací jednotky? Především aktuálností oproti potenciálnosti: pojmenovávací jednotka je schopna vstupovat do větných vztahů, větný člen je dán větným vztahem. Dále šíří větných vztahů, k nimž se odvolávají: větný člen je dán jediným syntagmatickým vztahem, závislostí, pojmenovávací jednotka je schopna vstoupit též do syntagmatického vztahu koordinace a pouze ona se účastní i větných vztahů paradigmatických.

2.4.3 Větné členy zavedeme morfosyntakticky, to znamená s odvoláním na morfologické projevy syntaktické závislosti. Je-li syntaktická závislost uchopena jako obecný vztah rozvíjení (nadřazené, nezávislé je rozvíjeno podřazeným, závislým), pak morfologické projevy závislosti chápeme takto: závislost ve vztahu KONGRUENCE se projevuje současným výskytem jistých morfologických rysů u obou členů vazby, přičemž ony rysy se u obou členů vyskytují v důsledku toho, že jsou navzájem spojeny závislostní vazbou; závislost ve vztahu REKCE se projevuje výskytem jistých morfologických rysů u členu závislého, přičemž ony rysy se u něho vyskytují v důsledku toho, že je s nadřazeným členem spojen závislostní vazbou; závislost VOLNÁ se neprojevuje žádným morfologickým příznakem ani u jednoho ze členů, takže závislost lze prokázat jen kritériem vypustitelnosti.¹⁹ Za těchto předpokladů lze v několika postupných krocích zavést všechny potřebné větné členy a slovní druhy:

- 1° PREDIKÁT je větný člen stojící na vrcholu závislostní hierarchie věty.²⁰
- 2° PODMĚT, PŘEDMĚT, PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ jsou větné členy bezprostředně závislé na predikátu ve vztahu kongruence (podmět), rekce (předmět) a volné závislosti (přísluvečné určení).
- 3° VERBVM, SVBSTANTIVVM, ADVERBIVM jsou slovní druhy, tedy třídy lexikálních jednotek morfologicky zvláště disponovaných pro syntaktické role predikátu (verbum), podmětu a předmětu ve vzájemném protikladu (substantívum) a příslovečného určení (adverbium).
- 4° PŘÍVLASTEK je větný člen rozvíjející substantívum v jakékoliv jeho syntaktické roli.²¹
- 5° ADIECTIVVM je slovní druh, třída lexikálních jednotek morfologicky zvláště disponovaných pro roli přívlastku kongruentního (na rozdíl od přívlastku rekčního i volně závislého).

¹⁹ Matematicky lze uvažovat též o vztahu obrácené rekce, kdy by se skutečnost syntaktické vazby morfologicky projevovala u členu nadřazeného. Za příklad by bylo možné uvést hebrejský status constructus. Pro flektivní indoevropské jazyky, o kterých zde v různém rozsahu uvažujeme (litevština, čeština, latina), však takový syntaktický vztah zavádět nepotřebujeme, protože se v nich neuplatňuje.

²⁰ K tomuto vymezení potřebujeme pouze hierarchii závislosti. Předpokládáme, že hierarchický vrchol je ve větě jen jeden.

²¹ I zde rozlišujeme závislost kongruenční, rekční a volnou. Tradiční gramatika příliš zdůrazňuje přívlastek shodný, kongruentní, a vše ostatní hodnotí jako jeden přívlastek neshodný, inkongruentní. Přitom lze vidět případy rekční, kdy závislost na substantívu vnucuje přívlastku právě jeden konkrétní tvar, třeba nominativ pojmenovávací, cf. *Přijede zítra rychlíkem Fryderyk Chopin; Zaujala svým provedením sonáty Měsíční svit*, či genitiv obecného vztahu, cf. *Nahrál souhrnná nokturna Fryderyka Chopina; Zaměřila se na díla Mozarta a Beethovena*, a případy závislosti volné, bez morfologických projevů, cf. *Slyšeli jsme Brittenův klavírní koncert pro levou ruku; Dávali Mahlerovu Píseň o zemi.*

2.4.4 Pro potřeby výkladu formální morfologie se zde můžeme zastavit. Více slovních druhů v naší teorii nepotřebujeme, ani nezavádíme. Co se tradičně označuje za «zájmena» a «číslovky», budou pro nás substantiva a adjektiva (někdy dokonce i adverbia) se zvláštní lexikální sémantikou, jež navíc podléhají jistým syntaktickým omezením.

Nezavádíme slovní druhy «předložka» ani «spojka», přestože jde o reálné morfy, které plní jisté gramatické funkce a mají na morfématické rovině zvláštní sémata, protože je nepokládáme za prostředky lexikální, ale pouze usouvztažňovací. Nezavádíme slovní druhy «částice» ani «citoslovce». Jazykové jevy běžně označované za částice zařazujeme do oddílu větné modality. Jazykové jevy zařazované pod citoslovce zpracováváme různým způsobem, často jako ekvivalenty predikátu. Systémovému popisu všech takových morfů se věnujeme v navazujícím druhém svazku.

2.4.5 V programu formální morfologie teď už zbývá pouze ujasnit si, v čem spočívá morfologická dispozice slovesa pro syntaktickou roli predikátu, v čem dispozice substantiva pro roli subjektu a objektu. Právě těmito otázkami otevřeme v tomto svazku knihy II (sloveso) a III (jméno).²² Zatím však ještě zůstaneme u teoretických souvislostí předvedeného aparátu.

2.5 *Odbočka. Syntaktická závislost a její morfologické projevy*

Větné členy i slovní druhy jsme zavedli s ohledem na morfologické projevy syntaktických vztahů. Morfologické projevy syntaktické závislosti – kongruenci, rekcí, volnou závislost – jsme jasně vymezili, samu syntaktickou závislost nikoliv.

2.5.1 Připomeňme nejprve, že pojmy «syntax» i «morfologie» v této práci platí za obecně lingvistické, nevázané na žádnou konkrétní teorii. Naopak pojmy «tektogramatika» (uchopení roviny významové) a «fenogramatika» (uchopení roviny větněčlenské) jsou vázány na teorii funkčně generativního popisu. V obecných úvahách syntaktických (omezíme se na domácí tradici, bohatou a podnětnou)²³ se nejprve rozlišují syntaktické vztahy vnější, vedoucí mimo větu, a vnitřní, zůstávající uvnitř věty, přičemž se ještě vyděluje vsuvka coby svého druhu vnější vztah zanesený dovnitř věty. U vnitřních vztahů, jež představují vlastní předmět syntaxe, se rozlišuje přiřazení (koordinace, apozice) a závislost, závislost pak lze dále dělit na determinaci a predikaci.

I v této práci bude závislost zvláštním případem vnitřních syntaktických vztahů větných, odlišným od jasně vnitřního vztahu koordinace, jež jednoznačně vede na větné členy, i od ambivalentního vztahu apozice, jež vytváří vsuvku vázanou na větný člen. Predikaci a determinaci jako zvláštní druhy závislostí však rozlišovat nebudeme.

2.5.2 Předpokládejme, že máme apriorní porozumění pro větu, tedy že jsme schopni určit, co je a co není věta. Na větu budeme pohlížet jako na «pole syntaktických vztahů». Jde

²² Morfologickou dispozici adverbia pro roli příslovečného určení vyložíme až v navazujícím svazku, zároveň se systémem předložek a zvláštních lokálních pádů litevského jména.

²³ Za neutrální pozadí pokládáme aparát Šmilauerovy (1947) *Novočeské skladby*, aparát zde předváděný hojně čerpá z podnětů Hausenblasových (1958) a Trostových (1962).

o VZTAHY mezi pojmenovávacími jednotkami, což jsou pro nás výlučně jednotky plnovýznamové, a speciálně o vztahy mezi jednotkami lexikálními, tedy pojmenovávacími systémově minimálními. SYNTAKTICKÉ jsou ony vztahy proto, že se týkají jednotek různých (lze totiž uvažovat i o vztahu jednotky k sobě samé, odlišené nějakým jazykově systémovým aspektem). Pojem POLE nakonec dodává, že jde o strukturu souvislou (uvnitř věty lze od libovolné lexikální jednotky přes syntaktické vztahy přejít k libovolné jiné jednotce) a uzavřenou (pohybujeme-li se po síti syntaktických vztahů, po konečném počtu kroků projdeme všemi lexikálními jednotkami věty).

Prohlásil-li jsem výše, že nebudeme rozlišovat syntaktickou závislost predikační a determinační, pak proto, že pojem predikace povýšíme a právě jím odlišíme «pravou» větu od «pouhého» syntagmatu, jež je samozřejmě též polem syntaktických vztahů. Predikace sama o sobě je schopna utvořit větu bez dalších syntaktických vztahů.

Neplatí to pouze pro uerba meteorologica jako *prší, svítá*. I od sloves, jež u sebe běžně mají konatelské doplnění, můžeme vytvořit predikace bez konatele, cf. *Ticho, natáčí se; Dost řečí, jde se na věc. Že výrazy natáčí se, či jde se samy o sobě dokáží vytvořit větu, dokládají výpovědi jako Co se děje? — Natáčí se nebo Budem ještě čekat? — Ne, jde se. Právě v tomto ohledu je predikace součástí předporozumění pro větu. Doplnění *my*, jež může být vyjádřeno pouze tvarem *jdeme*, je pak závislým doplněním predikátu *jde se* (přechod *jde se* → *jdeme* je projevem kongruence, zvláštního druhu závislosti), stejně jako je jeho závislým doplněním *věc* ve větě *jde se na věc*.*

Další větné členy chápeme tak, že jsou – bezprostředně nebo zprostředkovaně – závislé na predikátu, jak to ostatně vyplývá z jejich definice podané v části 2.4.3.

2.5.3 Když logický tok právě objasněného předporozumění obrátíme, dostaneme operativní kritérium vypustitelnosti, jímž lze syntaktickou závislost prokazovat a stanovovat.²⁴ Spočívá v tom, že z dané věty vypouštíme různé lexikální jednotky v ní obsažené a prověřujeme, zda zbylý výraz zůstane či nezůstane větou. (Pokud si syntaktický vztah, jež byl tímto vypuštěním zrušen, vynucoval jisté specifické morfologické projevy, připouštíme ve zbylém výrazu dodatečnou úpravu těchto morfologických projevů.) Jednotka, již lze vypustit, aniž se ztratí větový charakter vyšetřované věty, leží na konci jisté větve v hierarchii syntaktické závislosti. Tuto jednotku z věty vypustíme (ve větě provedeme případnou úpravu ve smyslu poznámky v předchozí závorce) a z nové věty zkusíme vypustit další lexikální jednotku. Takto od postupně vypouštěných konců sestavíme jednotlivé větve závislostní hierarchie výchozí věty.

Kritéria právě popsaného používá teorie funkčně generativního popisu ke stanovování větné závislosti pro popis věty na rovině tektogramatické. Na rovině fenogramatické mohou být některé závislostní vztahy pozmeněny.

Příkladem bud' též zvláštnosti ve vazbách číslovkových. Ve větách *přednášel čtyřem studentům* a *přednášel pěti studentům* si jsou obě číselná doplnění syntaktickým vztahem i morfologickými projevy rovnocenná, ve větách *na přednášku mu přišli čtyři studenti* a *na přednášku mu přišlo pět studentů* si obě číselná doplnění jsou rovna pouze obecným syntaktickým vztahem, ne však jeho morfologickými projevy.²⁵

²⁴ Jde o přechod od fáse intuitivní k fási deduktivní, o němž jsme mluvili v části 1.2.2 předchozí kapitoly (viz tamtéž zvláště poznámku č. 9).

²⁵ Rozdíl v morfologických projevech je zřejmý: *čtyři* se chová jako závislostně nižší shodný přívlastek (*přišli čtyři studenti* ≅ *přišli další studenti*), kdežto *pět* jako závislostně vyšší substantívum vynucu-

2.5.4 Ve výkladu zde předváděném s výslovným rozlišením tekto- a feno-gramatiky neprocujeme. Ne že bychom onen rozdíl neuznávali, či pokládali za málo důležitý. Právě naopak. Uvědomujeme si, že popis adekvátní jeho významu by zabral příliš mnoho prostoru a většinu z vyloženého aparátu bychom v dalším stejně nepoužili. Omezíme se proto na neutrální formulaci, že morfologické projevy syntaktické závislosti se nemusí vždy shodovat s tou podobou syntaktické závislosti, jakou dokážeme stanovit kritériem vypustitelnosti. Čistě závislostní popis syntaktických vztahů, operující pouze s předporozuměním pro větu (kteréžto předporozumění se opírá o pojem predikace), umístíme na výchozí rovinu větných funkcí, popis syntaktických vztahů, opřený o morfologické projevy, umístíme na rovinu následující coby formy k výchozím funkcím. Konkrétní podobu zápisu neuvádím. Je nicméně jasné, že ani větné členy, ani slovní druhy nemohou být záležitostí tektogramatickou.

V «čistě» syntaktickém uchopení větné závislosti, tak jak je zde předvádím (2.5.2), hraje zásadní roli úvaha o vypustitelnosti konatele slovesného děje, cf. *jdeme* → *jde se*; *natáčeji* → *natáčí se*. Mí učitelé by jistě namítli, že takové vypuštění konatele je pouze fenogramatické, že tektogramaticky je konatel stále přítomný ve valenčním rámci slovesa a nabývá zvláštní podoby všeobecného konatele «vágné lidského». Dívám se na věc jinak. Plně souhlasím, že lexikální jednotka je v abstraktním systému jazyka adekvátně zachycena teprve tehdy, když k ní uvedeme i schéma jejích standardních doplnění. Právě k tomu ve významovém zápisu slouží valenční rámec. Uchopuje se jím jevová skutečnost, že textový výskyt dané jednotky nás motivuje hledat jisté jednotky další. Deagentní vyjádření slovesného děje v této souvislosti chápou jako systémově podané sdělení, že v daném případě se doplnění konatele hledat nemá. Z technického hlediska to znamená oddělovat valenční rámce od popisu věty: valenční rámec představuje potenciál vztahového zázemí izolované lexikální jednotky, věta onen potenciál aktualizuje, přičemž některé položky může i nenaplnit. V konkrétních textech (vlastně už ve standardních vzorcích výpovědního uplatnění věty) pak působí nepříznačkové společensko-kulturní normy s širokou platností, jež vedou na standardní textovou interpretaci toho, že běžně předpokládané doplnění chybí.²⁶

2.5.5 Vidíme, že úvahy o předpokladech morfologického paradigmatu vyústily ve velkou skicu větné syntaxe. A protože nutně zůstane u skicy, lze se ptát, zda je tato výkladová odbočka pedagogicky na místě. Jsem přesvědčen, že ano. Morfologii nelze vykládat bez syntaxe. Nedostává-li se mi sil a prostředků k tomu, abych jedním záběrem vyložil celý systém jazyka, cítím povinnost čtenáře přesvědčit alespoň o tom, že o syntaktických souvislostech morfologie vím a že mám jasnou představu, jak se k nim postavit.

jící si genitivní rekcí (*přišlo pět studentů* ≅ *přišly zástupy studentů* ≅ *přišly zástupy*). Syntaktickou rovnost číslovek však prokážeme tím, že z obou vět druhé dvojice lze číselné doplnění vypustit a zbylý výraz *na přednášku mu přišli studenti* (při vypouštění číslovky *pět* upravíme zvláštní morfologické projevy, jež si ona ve vazbě vynucovala) zůstává větou, dobře uplatnitelnou ve výpovědní situaci jako *Je pravda, že přednášel pro prázdný sál?* — *Ne, na přednášku mu přišli studenti* (ne však doktorandi, pro něž byla určena). Zato výraz vzniklý vypuštěním lexikální jednotky *studenti* větou nebude: výpovědi *Na přednášku mu přišli čtyři* stejně jako *Na přednášku mu jich přišlo pět* (zde povinně s deiktickým výrazem *jich*) jsou interpretovatelné pouze jako aktuální elipsy počítaného výrazu.

²⁶ Věřím, že v tomto duchu lze reinterpretovat celý – velmi elegantní – výklad všeobecných doplnění, zvláště agentních a patientních, jaký podává Panevová (1980, 1984).

2.6 Lexikálně-gramatické třídění morfémů

Po vyjasnění potřebných systémových souvislostí se vracíme k vlastnímu úkolu formální morfologie: utřídit morfémy ze systému daného (zde litevského) jazyka tak, aby je spojoval obsah «lexikální» a rozlišoval obsah «gramatický».

2.6.1 Definiční obor takto popisovaných morfémů, a tedy i výsledná struktúra jejich gramatických obsahů jsou vázány na slovní druh zkoumané lexikální jednotky. Slovní druhy vymezujeme morfologickou dispozicí pro jisté syntaktické role (= větné členy). Uvědomme si, že při tomto vymezení mohou slovní druhy vypadat jinak, než jak se o nich běžně mluví; mohou být užší i širší. Zúžení postihne především slovní druh «sloveso». Naše definice totiž pokrývá pouze to, čemu se říká uerbum finitum: infinitív není pro predikaci morfologicky disponován, participium je sporné.²⁷ Rozšíření se týká podstatných i přídavných jmen: vedle přímé substantivizace adjektiv známe i přímou adjektivizaci substantiv.²⁸

Zavedeme proto dvojí lexikálně-gramatické uspořádání morfémů. Morfosyntaktická TRÍDA bude vymezení slovního druhu ve smyslu oddílu 2.4, tedy soubor lexikálních jednotek morfologicky dobře disponovaných pro jistou syntaktickou roli. Uvnitř třídy si lexikální jednotka jasně drží svou totožnost (ve smyslu oddílu 2.1). Lexikálně-gramatický OKRUH bude představovat uskupení lexikálních jednotek, jež různým způsobem přesahuje slovnědruhovou třídu. Okruhy zavádíme ad hoc, snažíme se podchytit skutečnost, že systém daného jazyka umožňuje soustavné přecházení mezi třídami či soustavné vybočování ze třídy. Jednotlivé okruhy nebudou mít mezi sebou splečného víc než název okruh. *z u ?*

Okruh VERBUM, jemuž je věnována II. kniha této práce, přesahuje uerbum finitum vymezené vzhledem k syntaktické roli predikátu. Umožňuje mluvit též o infinitívu (jenž v litevštině primárně obsluhuje příslovečné určení zřetele ke slovesnému ději) a dalších tvarech infinitivní skupiny (supīnum, būdīnys), jakož i o participiu, v litevštině nesmírně hojném, jež vyjadřuje koordinovanou predikaci v různé (též ovšem nulové) míře propojenou se syntaktickou rolí shodného přívlastku. Okruh uerbum je postaven na povědomí lexikální totožnosti, jež překračuje naše morfosyntaktické lexikální jednotky.

Okruh NOMEN, jemuž je věnována kniha III, nestaví na blízkosti lexikální, nýbrž gramatické. Spojuje lexikální třídy substantivum a adjektivum, k nim přibírá i soubor participií, jenž zároveň patří do okruhu slovesa. Spojení se primárně opírá o kategorii pádu, jež je schopna vyjádřit – při vzájemném odlišení – predikátová doplnění podmětná i předmětná (což

²⁷ Že v češtině lze kondicionál druhotně nahradit infinitívem, cf. *vědět to dřív, zařídil jsem se jinak*, nestačí; participiální predikaci najdeme v češtině v přechodníku, cf. *dozvěděl se to předem, zařídil jsem se podle potřeby*, a přívlastku, cf. *lidé vystupující z vlaku se na nástupišti přetlačovali s těmi, kdo do vlaku nastupovali*, což oboje vyhodnocujeme jako výsledek transformace původně samostatných predikací (jež měly uerbum finitum, cf. *dozvěděl jsem se to dřív; lidé vystupovali z vlaku*) na pouhé závislé členy jiné věty s jinou, nyní hlavní predikací.

²⁸ «Přímý» zde znamená bez morfologické transpozice. Substantivizace adjektiv je notorická, cf. *dáš si portské nebo šampaňské?*. Adjektivní uplatnění substantíva najdeme ve větách jako *byl to takovej chlap bačkora; a já tomu klukovi uličníkovi povídám...*, kde *bačkora* i *uličník* vystupují jako kongruentní přívlastky shodující se v pádě i čísle (cf. *jsou to samí chlapi bačkory; a já těm klukům uličníkům povídám...*), ba usilující i o shodu v rodě, at' již slovo tvorným přechýlením, cf. *a já ty holce uličnici povídám...*, nebo paradigmatickou konversí, cf. *jsou to takoví chlapi bačkorové*.

je definice substantíva). Tato pádová kategorie se přenáší i na adjektíva a participia v postavení kongruentního atributu, což na druhou stranu usnadňuje jejich substantivizaci.

Více okruhů v tomto svazku nezavádíme. Vzdor svému exponovanému postavení v názvech následujících knih neoznačují okruhy slovesa a jména žádný výkladový konstrukt, nýbrž odkazují k tradičním souborům jazykového materiálu, v nichž budeme rozdělovat a vydělovat podle explicitní metodologie. V navazujícím svazku nahradíme okruhy výkladovým aparátem morfologických transformací.

2.6.2 Kategoriální paradigma předepisuje jednotnou strukturu gramatického obsahu společnou pro celou morfosyntaktickou třídu lexikálních jednotek. Formální paradigmaty podáváme samostatně pro každou lexikální jednotku zvlášť, a to jako soubor tvarů, jimiž se u oné jednotky projevují různé funkce větného usouvztážnění, jež předepisuje paradigma kategoriální.

Uvedená definice je značně neúsporná: požaduje tolik paradigmat, kolik je lexikálních jednotek. Využijeme zvláštní charakterologie litevského jazyka (cf. 2.2-3) a popis jazyka si zestručníme tím, že sáhneme po paradigmatických typech, jakýchsi inventářích koncovkových morfů, specifických nositelů proměnlivých «gramatických» významů, jež lze připínat k morfu kmenovému, specifickému nositeli stálého významu «lexikálního». Vedle paradigmatických typů samozřejmě potřebujeme i pravidla popisující fonématico-prosodématické procesy, jež provázejí spojení morfu kmenového s koncovkovým.

Empiricky víme, že ve flektivních jazycích běžně dochází k asymetriím, kdy jednu morfématickou funkci obsluhuje víc morfonologických forem (synonymie), či jedna forma obsluhuje vícero funkcí (homonymie). Jak takový jev zapracovat do soustavy formálních paradigmat? Uvidíme, že homonymie je v litevské flexi krajně vzácná, takže vzhledem k ní není třeba nic podnikat. Naopak synonymie je rozšířená do té míry, že prakticky každá lexikální jednotka by mohla mít formálních paradigmat několik. Na tu se naopak připravit musíme. Lze-li synonymní morfy popsat jako výsledek pravidelné transformace jiných morfů, stačí zavést paradigmaty pouze s výchozími, «předtransformačními» podobami morfů a doplnit k nim mechanismus transformace.

Názorným příkladem je trunkace koncovek. ^{uzdávání mluvnici veselé → vesela - φ} Solva by nám přišlo na mysl zavádět zvlášť paradigmaty s koncovkami plnými a zkrácenými, neřku-li paradigmaty s různým poměrem plných a zkrácených koncovek. Stačí k paradigmatům o pouze plných koncovkách dodat mechanismus trunkace.

Nejsou-li synonymní morfy navzájem odvoditelné, volíme mezi dvěma přístupy: zaváděním «individuálních» paradigmatických typů pro jednotlivé lexikální jednotky a zaváděním «rozkolísaných» paradigmatických typů pro větší soubory lexikálních jednotek. První přístup se hodí tehdy, když z inventáře synonymních morfů gramatických jedna lexikální jednotka k sobě pravidelně přibírá jeden člen a jiná stejně pravidelně jiný, druhý přístup pak tehdy, když táž lexikální jednotka u sebe v téže morfématické funkci připouští různé morfy.²⁹ Rozkolísanost můžeme «esteticky» vylepšit tím, že zavedeme několik paradigmatických typů, jež se budou lišit jen v některých položkách (případně v jediné), a prohlásíme, že lexikální jednotky z té a té skupiny lze ohýbat podle libovolného z nich. Podle uvážení budeme v této práci používat obou přístupů.

²⁹ Vhodnost, na niž odkazujeme, spočívá v «eleganci», s níž při popisu jazykového systému rozložíme morfologický jev mezi lexikon a gramatiku. Zmíněná elegance je «ekonomická»: oceňuje se úspornost v objemu použitého popisného aparátu.